

Julije Klović: naručiteljski kontekst

Ćurić, Nika

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:105611>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Nika Ćurić

Julije Klović: naručiteljski kontekst

Završni rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Julije Klović: naručiteljski kontekst

Završni rad

Student/ica:

Nika Ćurić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Laris Borić

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nika Ćurić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Julije Klović: naručiteljski kontekst** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. srpnja 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pregled dosadašnjih spoznaja o Juliju Kloviću	2
3. Ciljevi	2
4. Životopis Julija Klovića	3
5. Marino Grimani	5
5.1. <i>Evandelistar Grimani</i>(Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija)	7
5.2. <i>Časoslov Stuart de Rothesay</i> (British Library, London)	7
5.3. <i>Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice Sv. Pavla apostola</i> (Soane Museum, London)	8
6. Alessandro Farnese	10
6.1. <i>Časoslov Farnese</i> (The Pierpont Morgan Library, New York)	12
7. Zaključak	14
8. Literatura	15
9. Likovni prilozi	16

Julije Klović: naručiteljski kontekst

Povijest umjetnosti je odavno u područje znanstvenog interesa uključila istraživanje okolnosti i razloga narudžbi. To naročito vrijedi za razdoblje ranog novog vijeka kada su naručiteljski zahtjevi u velikoj mjeri određivali temu i izgled nekog umjetničkoga djela, dok je majstor povezivanjem sa značajnijim naručiteljem stjecao slavu i dobivao daljnje narudžbe. Miniaturist Julije Klović rođen je u Grižanima 1498. a umro je u Rimu 1578. godine. S osamnaest godina je otišao u Veneciju gdje je ušao u službu uglednih plemića Domenica i Marina Grimani. Ondje je ostao do 1523. godine, no od 1534. Marino Grimani je ponovno postao Klovićev mecena. Za Marina je Klović izradio tri kodeksa: *Evangelistar Grimani*, *Časoslov Stuart de Rothesay* te *Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice sv. Pavla apostola*. Nakon Grimanijevih Klović je ušao u službu jednog od značajnijih rimskih mecena tog doba, kardinala Alessandra Farnesea, kod kojeg je ostao do kraja života. Zahvaljujući Farneseu Klovićevi su radovi bili poslani na dvorove Španjolskog kraljevstva, Svetog Rimskog Carstva te Kraljevine Engleske zbog čega je njegov stil utjecao na tamošnje minijaturiste, a Klović postao izrazito cijenjen na širem europskom prostoru. Marino Grimani i Alessandro Farnese bili su dva ključna Klovićeva patrona koji su uvelike utjecali na razvoj njegove karijere. Zahvaljujući njima Klović je putovao i tako upoznao druge velike majstore čija su djela utjecala na razvoj njegova stila. Osim toga, i sami su naručitelji imali znatan utjecaj pri oblikovanju minijatura, prije svega kroz ikonografski odabir motiva.

Ključne riječi: minijature Julije Klović, naručitelji, Marino Grimani, Alessandro Farnese, zrela renesansa, manirizam, groteske

1. Uvod

„Patronage was a fact of life for the Renaissance artist: he created works of art primarily to fulfill the demands of his patron rather than for self-expression, and much of his creative energy was dedicated to solving the artistic problems posed by patron's demand for particular subject for a particular location. „¹

Ovaj se citat Clare Robertson može primijeniti i na djelo najznačajnijeg i posljednjeg velikog minijaturista 16. stoljeća, Julija Jurja Klovića, rodnom iz Grižana, sela u zaleđu Crikvenice. Klović je već s osamnaest godina otišao u Veneciju gdje je upoznao svoje prve mecene Domenica i Marina Grimanija. Obitelj Grimani bila je jedna od najutjecajnijih mletačkih patricijskih obitelji. Domenico je umro 1523., nakon čega je Klović napustio Veneciju, no Marino Grimani postao je ponovno njegov mecena od 1534. do 1539.² Po svojoj prilici upravo je on bio jedna od ključnih osoba u razvijanju Klovićevog majstorstva čime je započela bogata umjetnička karijera tijekom koje je oslikao brojne minijature i kodekse. Spletom niza okolnosti, Julije Klović je boravio u različitim gradovima Apeninskog poluotoka i Kraljevine Ugarske dolazeći u doticaj s djelima najvećih slikara toga doba poput Michelangela, Rafaela, Giulia Romana, Pietera Brueghela Starijeg, koja su pak imala veliki utjecaj na razvoj njegova stila.³ Veći dio života je bio vezan uz svog najvažnijeg mecenu Alessandra Farnesea koji je naručiteljskom djelatnošću snažno obilježio arhitekturu i likovne umjetnosti Rima 16. st. Za njega je Klović izradio jedno od svojih najcjenjenijih djela, *Časoslov Farnese*, temeljem kojeg je i stekao slavu „Michelangela sitnoslikarstva“.⁴ Klović je bio snažno povezan s kardinalom Farneseom te ga nije napustio do svoje smrti, a preko njega je bio povezan s drugim važnim naručiteljima iz cijele Europe te je kod njih bio izrazito cijenjen i uživao je veliki ugled. Danas je dobro poznat njegov opus u koji su uključene brojne minijature, crteži te iluminirani rukopisi *Evandelistar Grimani*, *Časoslov Stuart de Rothesay* i *Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice sv. Pavla apostola*, *Časoslov Farnese* i *Lekcionar Farnese*.

¹ CLARE ROBERTSON 1992., 6.

² MILAN PELC 2012., 31.

³ IVAN BARBARIĆ 1983., 101-106.

⁴ MILAN PELC 1998., 31.

2. Pregled dosadašnjih spoznaja o Juliju Kloviću

Prvu Klovićevu biografiju je napisao njegov suvremenik Giorgio Vasari u svojoj knjizi *Životi slavnih slikara, kipara i arhitekata* iz 1568., a Raffaello Borghini u četvrtoj knjizi svog djela *Riposo* objavljenog 1584. također je uvrstio životopis našeg majstora, oslanjajući se uglavnom na Vasarijeve podatke.⁵ Klović je potom bio gotovo posve zaboravljen dok ga krajem 19. stoljeća, Ivan Kukuljević Sakcinski nije ponovno otkrio objavivši 1878. godine tekst *Jure Glović, prozvan Julije Klovio, hrvatski sitnoslikar*. Nedugo nakon toga, 1891., John William Bradley je objavio u Londonu knjigu *The Life and Works of Giorgio Giulio Clovio, Miniaturist*. Potom je tek krajem 20. st. Klović postao predmetom temeljitijih istraživanja nekoliko uglednih povjesničara umjetnosti. Prvi potpuni pregled njegovog života i djela objavila je Maria Cionini-Visani 1977. godine u knjizi *Julije Klović*. Milan Pelc se također bavio istraživanjem tog majstora, te je osim nekolicine članaka 1998. objavio i knjigu *Fontes Clovianae: Julije Klović u dokumentima svoga doba* u kojoj iznosi prijepis, na hrvatskom jeziku te izvorni tekst, svih dokumenata o njemu. Povodom petstote obljetnice Klovićeva rođenja 1998. je održan znanstveni skup s kojega su radovi objavljeni u *Klovićevom zborniku*.⁶ Ivana Prijatelj-Pavičić i Ivan Barbarić također su objavili nekoliko članaka o toj temi, a povodom izložbe održane 2012. godine izdan je katalog *Julije Klović najveći minijaturist renesanse* koji sadrži nekoliko tekstova. Konkretno o Kloviću i njegovom odnosu s mecenama pisala je Elena Calvillo koja piše knjigu o povezanosti Julija Klovića s Alessandrom Farnese: *The Cardinal's Artist: Giulio Clovio and artistic Service in Sixteenth-century Rome*.⁷

3. Ciljevi

S obzirom da je Klovićev rad u Veneciji i Rimu ponajviše ovisio od dvama mecenama, Marinu Grimaniju i Alessandru Farneseu, ovaj rad je usmjeren na prikaz Klovićeve povezanosti s njima, te se u daljnjem tekstu iznose modeli odnosa između naručitelja-mecena i renesansnog majstora koji radi i djeluje u njihovoj službi.

⁵ MILAN PELC 1998., 35.

⁶ *Klovićev zbornik*, (ur.) Milan Pelc, Zagreb, 2001.

⁷ <https://art.richmond.edu/faculty/ecalvill/> 5.5.2018.

4. Životopis Julija Klovića

Već iz poglavlja što ga je Giorgio Vasari u svojim *Životima slavnih slikara, kipara i arhitekata* posvetio Kloviću, saznajemo da mu je pravo ime bilo Juraj, da se preziva Clovio odnosno Klović, te da dolazi iz malog mjesta Grižana, pokraj Crikvenice. Rođen je 1498. godine, a već su u ranom djetinjstvu lokalni redovnici otkrili dječakov likovni talent te su ga poslali u crikvenički pavlinski samostan na naukovanje.⁸ Nakon toga je, oko 1516., otišao u Veneciju gdje ga je u službu uzeo Domenico, a potom i Marino Grimani, za koje je ponajviše precrtavao antičke medalje. Upravo je tada došao u doticaj s Dürerovim grafikama koje je također kopirao i koje su ostavile utjecaja na njegov likovni jezik. Također, u toj prvoj fazi pokroviteljstva Grimanijevih Klović je boravio i u Rimu, gdje je iz prve ruke vidio začetke manirizma te je upoznao Giulija Romana koji ga je, kako piše Vasari, prvi savjetovao da se ostavi velikih formata i posveti minijaturama.⁹

Iduća faza života Julija Klovića određena je boravkom u Budimu između 1523. godine i 1526., na dvoru Ludovika II. Jagelovića, kamo je dospio zagovorom Bernardina i Ferdinanda Frankopana. Poznate su dvije minijature nastale za ugarskog kralja koje prikazuju *Parisov sud* i *Lukrecijinu smrt*.¹⁰ Povjesničari umjetnosti su dugo, počevši od Dragutina Kniewalda u tekstu *Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topuskog i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödy*, 1944., pripisivali Kloviću i dio minijatura iz *Misala Jurja Topuskog*,¹¹ međutim, u novije je vrijeme to mišljenje odbačeno.¹² S obzirom da taj period njegova života nije dobro dokumentiran, smatra se da je na dvoru u Budimu upoznao svog narednog mecenu, kardinala Lorenza Campeggia kod kojeg je pobjegao u Rim nakon Mohačke bitke 1526. godine. U kratkom vremenu u njegovoj službi do 1527. i *Sacco di Roma*,¹³ Julije Klović je za kardinala Campeggia oslikao nekoliko minijatura, no još važnije, to je vrijeme posvetio izučavanju Michelangelovog rimskog opusa. Tijekom Pljačke Rima, Klović je bio zarobljen, a oslobođen je 1528. godine kad se odlučio zarediti te je u čast svog učitelja Giulija Romana uzeo njegovo ime, Julije.¹⁴

⁸ IVAN BARBARIĆ 1983., 101-106.

⁹ MARIA CIONINI-VISANI 1997., 3-4.

¹⁰ IVAN BARBARIĆ 1983., 101-106.

¹¹ MARIA CIONINI-VISANI 1997., 4.

¹² MILAN PELC 2012., 29.

¹³ *Sacco di Roma* je naziv za događaj za francusko – njemačkih ratova koji su trajali tijekom prve polovine 16. stoljeća, kad je vojska cara Karla V. ušla u Rim, opljačkala ga te činila razne strahote u gradu dok je papa je bio zarobljen u Castelu Sant' Angelo.

¹⁴ MARIA CIONINI-VISANI 1997., 5.

Najprije je boravio u samostanu Regularnih kanonika u Mantovi,¹⁵ no nedugo zatim je otišao u samostan u Candiani kraj Padove, a vjerojatno je jedno vrijeme bio i u samostanu Sant'Angelo di Castello u blizini Venecije.¹⁶ Boraveći na prostoru Veneta ponovno se povezao s Marinom Grimanimjem. Nakon što je uslijed loma noge proživio vrlo neugodan tretman, uz Grimanijevu pomoć je uspio od pape dobiti dopuštenje da postane svjetovni svećenik što je omogućilo ponovno Grimanijevo patronatstvo.¹⁷ U to vrijeme je, prema Vasariju, u Mantovi Klović upoznao Girolama dai Libri, veronskog minijaturista koji mu je postao posljednjim učiteljem.¹⁸ Tijekom druge faze stvaranja za Grimanija boravio je u Perugi gdje su tridesetih godina nastala tri kodeksa nastala: *Evandelistar Grimani* (Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija), *Časoslov Stuart de Rothesay* (British Library, London) i *Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice sv. Pavla apostola* (Soane Museum, London).¹⁹

Najkasnije 1539. godine Julije Klović je iz Perugie otišao u Rim gdje je njegov novi mecena postao kardinal Alessandro Farnese kod kojeg je živio u Palazzo della Cancelleria.²⁰ No, zbog političkih previranja u Rimu Alessandro Farnese je otišao u Firencu 1551. godine pa s njim i Klović koji je potom otišao 1556. u Parmu, zatim u Piacenzu, Corregio i Veneciju te se u tom periodu družio s Pieterom Brueghelom Starijim. U Rim se vratio tek 1561. godine i ostao je tamo do svoje smrti 1578. godine.²¹

¹⁵ MARIA CIONINI-VISANI 1997., 5.

¹⁶ MILAN PELC 2012., 31.

¹⁷ MILAN PELC 2012., 31.

¹⁸ MARIA CIONINI-VISANI, 1997., 7.

¹⁹ MILAN PELC 2012., 31.

²⁰ MILAN PELC 2012., 32.

²¹ IVAN BARBARIĆ 1983., 101-106.

5. Marino Grimani

Obitelj Grimani bila je moćna plemićka obitelj u Veneciji, utjecajna u političkim i crkvenim krugovima Venecije. Djed Marina Grimanija i otac Domenica Grimanija bio je Antonio Grimani (slika 1.) koji je obnašao dužnost mletačkog dužda od 1521. do 1523. godine te se zahvaljujući njegovim poslovima ta grana obitelji prilično obogatila.²² Domenico Grimani je prije crkvene službe studirao na Sveučilištu u Padovi gdje je doktorirao 1487. Nakon školovanja postao je diplomat u službi Republike te je održavao veze između Rima i Venecije za vrijeme pape Aleksandra VI. (1492.-1503.) Značajnu ulogu je odigrao u pregovorima s papom Julijem II. (1503.-1513.) koji je 1508. osnovao Cambraisku ligu u kojoj je protiv Mlečana okupio kraljeve Španjolske i Francuske te cara Svetog Rimskog Carstva zbog čega je bila Venecija vojno nadjačana, ali se uspjela spasiti diplomatskim putem.²³ Nakon toga Domenico Grimani je najprije od 1508. obnašao dužnost Cenedskog biskupa, a zatim Akvilejskog patrijarha od 1517. sve do smrti 1523. godine.²⁴ Na toj poziciji ga je 1523. godine naslijedio nećak Marino, za što je morao isplatiti golemu svotu od 30 000 dukata.²⁵ Marino Grimani se nakon *Sacco di Roma* odselio u Rim gdje je bio savjetnik pape Klementa VII. (1523.-1534.) te je 1530. svjedočio papinoj krunidbi Karla V. za cara. Idući papa Pavao III. (1534.-1549.) vazalima je nametnuo povećane poreze zbog čega je došlo do protivljenja, ponajviše u Perugi kamo je papa poslao Marina Grimanija kao svog savjetnika, a s njim je onamo otišao i Klović.²⁶

Prvi Klovićev mletački boravak kod Grimanijevih trajao je od 1516. do 1523. godine. Iz tog razdoblja nisu sačuvana nikakva djela, međutim, Vasari izvještava da je tih godina Klović uglavnom precrtavao antičke medalje. Domenico Grimani je bio strastveni kolekcionar antičke umjetnosti te je imao veliku kolekciju antičke skulpture, medalja i kameja. Najveći dio kiparske kolekcije činile su rimske biste nastale između 1. i 3. stoljeća te brojni ulomci kipova.²⁷ Iz njegove oporuke saznajemo da je većinu kolekcije ostavio Serenissimi i nećaku Marinu Grimaniju kojemu je pripao Brevijar Grimani, tri slike po izboru te sve medalje i

²² MARILYN PERRY 1993., 269.

²³ [http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_(Dizionario-Biografico)) 7.6.2018

²⁴ Akvilejski patrijarhat postojao je od 758. sa sjedištem u Akvileji. Tijekom srednjeg vijeka njegovo sjedište je premještanu u Cividale, Udine i Grado, a Mlečani su nakon zauzimanja tog područja premjestili središte patrijarhata u Veneciju 1451. gdje mu je sjedište ostalo do ukinuća 1751.

(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1285>) 7.6.2018

²⁵ MILAN PELC 2012., 29.

²⁶ [http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-grimani_res-540ebc10-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-grimani_res-540ebc10-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)) 9.6.2018.

²⁷ MARILYN PERRY 1978., 233.

kameje (slika 2). Marino Grimani je umro 1546. godine u velikim dugovima te je njegova kolekcija od 2 500 novčića i medalja zaplijenjena da bi je obitelj uspjela vratiti tek 1551. godine.²⁸ Nasljednik te kolekcije, patrijarh Giovanni Grimani angažirao je tom prilikom Enea Vicu i Battista Franca da precrtaju sve kameje i medalje kako bi kolekcija bila pregledna. Potom je uslijedilo dekoriranje palače Grimani štuko dekoracijom te su neke od tih scena izravne kopije scena iz kolekcije antičkih kameja.²⁹ Dakle, dolaskom u kuću Grimanijevih Klović je bio je uronjen u ambijent humanističke kulture i antičke umjetnosti, a njegova glavna zadaća tijekom prvog boravka bila je usko povezan upravo s antičkim predmetima iz zbirke Grimani. Upravo to je na njega izvršilo ključan utjecaj ponovljen u mnoštvu antičkih motiva koji će se pojavljivati u njegovim iluminacijama, prvenstveno u bogatim okvirima s *all'antica* motivima.

Drugi mletački Klovićev boravak kod Grimanijevih, od 1534. do 1539. obilježen je narudžbama iluminiranih rukopisa za Marina Grimanija. Tada su nastali *Evandelistar Grimani*, *Časoslov Stuart de Rothesay* te *Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice Sv. Pavla apostola*. Izrada posljednjeg usko je povezana s naručiteljem jer je zapravo njegov osobni odgovor na događanja vezana za Lutherovu reformaciju te pokret protureformacije Rimokatoličke crkve, naročito u Veneciji gdje je protestantizam imao određenog odjeka.³⁰ Marino Grimani je 1535. postao papin legat u Perugi kamo je s njim otišao i Klović koji je ondje ostao do 1538. godine. Štoviše, prvi poznati dokument o Kloviću je povelja Marina Grimanija kojom je šticićniku dao pravo da uzima prihode s posjeda crkve Sv. Bartola u Perugi. Dakle, osim redovitih prihoda koje je dobivao od mecene te isplate za odrađena djela, Marino Grimani ga je nagradio dodatnim prihodom. Iako bi se iz nekih izričaja u povelji moglo zaključiti da je taj prihod mogao dobiti bilo tko: „iako je to mjesto bilo prazno dulje vrijeme... želimo da zbog njega među nekim sadašnjim pretendentima ne dođe do svađe...“³¹ nema sumnje da je Marino Grimani iznimno cijenio Klovića te da se brinuo da ima sve što mu je potrebno te mu je dodijelio prihode: „kako bi mogao udobnije živjeti, pomoći, providjeti i posebnu milost učiniti poradi tvojih zasluga.“³²

²⁸ MARILYN PERRY 1993., 270.

²⁹ MARILYN PERRY 1993., 270.

³⁰ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 24.

³¹ MILAN PELC 1998, 60.

³² MILAN PELC 1998., 59.

5.1. *Evandelistar Grimani* (Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija)

Evandelistar Grimani se danas nalazi u venecijanskoj Biblioteci Marciani te je jedan od najranijih Klovićevih radova, a datira se između 1532. i 1534. godine. Kodeks se sastoji od 115 listova te još dodatnih šest sa sadržajem. Dimenzije kodeksa su 300 x 209 mm te ne sadrži iluminacije preko čitavih stranica već samo vinjete i ukrasne okvire.³³

Iluminacije tog evandelistara je započeo venecijanski minijaturist Benedetto Bordon, no većina ih se pripisuje Juliju Kloviću,³⁴ koji je morao nastaviti u njegovom stilu. Umjesto bogatih figurativnih okvira i iluminacija preko čitave stranice kakve su tipične za Klovićeva kasnija djela, u ovom kodeksu okviri scena ili teksta tipični su venecijanski, s florealnim motivima (slika 3 i 4). Također, u Klovićevim figurativnim scenama već tada je u oblikovanju likova vidljiv utjecaj manirizma, no riječima M. Cionini-Visani, zbog „...pravilnog uokviravanja, duboke i tople tonalne boje, zbog stanovitih otvaranja prema pozadini krajolika...“³⁵ stil ovog kodeksa uglavnom je odraz Klovićeva ranog školovanja u Veneciji dok će kasnija djela biti pod snažnijim utjecajem rimskog manirizma.

5.2. *Časoslov Stuart de Rothesay* (British Library, London)

Za vrijeme boravka u Perugi od 1534. do 1537. Julije Klović je za Marina Grimanija oslikao i *Časoslov Stuart de Rothesay* koji nosi ime po bivšem vlasniku, a danas se nalazi u londonskoj British Library.³⁶ Za razliku od prethodnog, ovaj kodeks je u potpunosti Klovićev rad, te majstor nije bio ograničen prethodnim iluminatorom. Od 172 lista osam je minijatura³⁷ preko čitave stranice, no kroz kodeks se ističu bogati okviri teksta.

Općenito Klovićevi okviri su izrazito bogati *all'antica* motivima poput *putta*, satira, vaza, girlandi, oklopa, mitoloških bića i raznih egzotičnih životinja poput majmuna ili tigrova. Motivi su raspoređeni oko teksta te je svaki povezan s idućim nekakvom niti ili se jednostavno dodiruju. Pozadina varira tako da su katkad spomenuti motivi zbijeni što stvara *horror vacui* dojam (npr. fol. 166r, slika 5), a ponekad su prozračnije postavljeni te je pozadina uglavnom monokromna kao na primjer na fol. 120r (slika 6). U svim Klovićevim časoslovima prevladava smeđa boja pozadine dok su motivi ponekad obojani ili se čak monokromno stapaju s pozadinom, a volumen je postignut toniranjem smeđe boje (npr. fol.

³³ KATALOG 2012., 94. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 2)

³⁴ KATALOG 2012., 94. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 2)

³⁵ MARIA CIONINI-VISANI 1997, 9.

³⁶ KATALOG 2012., 94. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 2)

³⁷ KATALOG 2012., 88. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 1)

13v, slika 7). Okviri su koncipirani poput zasebnih minijatura koje se od teksta i ruba stranice odvajaju jednostavnom linijom, a motivi su često u međusobnoj komunikaciji ili razigrano u različitim impostacijama, od sjedećih, onih okrenutih leđima, prikazanih pridržavajući nešto ili se penju. Na primjer na fol. 14r (slika 7) u donjem desnom kutu je prikazan *putto* okrenut gledatelju leđima kako sjedi na lavici a jednom rukom dodiruje njušku lava kojemu je prikazana samo glava. Pokraj njega su dva *putta* koji drže girlandom uokviren medaljon u kojem je grb naručitelja Marina Grimanija.

Motivi *all'antica* posve su uobičajeni u likovnosti 16. st., no Klovićevi se ističu raznolikošću i dozom inventivnosti, pogotovo u području iluminacije. Već je naglašeno da je Klović proučavao velike majstore poput Michelangela i Rafaela te da je upravo Rafaelov učenik Giulio Romano bio jedan od njegovih učitelja, te su takve *all'antica* kombinacije iz skupine groteski³⁸ već ranije ostvarene npr. na fresko osliku Rafaela i Giovannija da Udine u Loggietti kardinala Bibiene u Vatikanskoj palači iz 1516. – 1517. godine (slika 8). Također, tijekom njegovog prvog boravka kod obitelji Grimani od 1516. do 1523., došao je u dodir s njihovom bogatom antičkom kolekcijom koja će postati inspiracija za njegove *all'antica* motive.

5.3. Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice sv. Pavla apostola (Soane Museum, London)

Ovaj je kodeks vjerojatno, kao i dva prethodna nastao za Klovićeva boravka u Perugi ili kasnije u rimskom razdoblju. Danas se nalazi u londonskom Muzeju Soane.³⁹

Marino Grimani je, kao i mnogi učeni prelati, sudjelovao u raspravama potaknutima Lutherovim učenjem, koje je potreslo zapadnu crkvu u prvoj polovini 16. stoljeća. Jedna od glavnih postavki Lutherova učenja bila je da je za otkupljenje od grijeha potrebna samo vjera, za razliku od do tada uobičajenog učenja rimokatoličke crkve da su potrebna i vjera i djela. U tim su raspravama vrlo aktualne bile poslanice sv. Pavla jer je Luther svoje obraćenje doživio čitajući upravo te novozavjetne tekstove. To ga je potaknulo da napiše vlastiti komentar na Pavlove poslanice Rimljanima, Korinćanima i Galaćanima,⁴⁰ a Klovićev zadatak bio je oslikati stranice. U tom djelu posegnuo je za Rafaelovim predlošcima, ali sveukupno na ikonografiju utjecao je Marino Grimani i njegovi komentari, jer ilustracije vjerno prate tekst.

³⁸ Naziv potječe od tal. *grotta* (špilja) zbog oslika u rimskim termama i palačama antičkog Rima (npr. Domus Aurea) koji su otkriveni u 15. stoljeću sasvim slučajno zbog urušavanja tla.

³⁹ MARIA CIONINI-VISANI 1997, 11.

⁴⁰ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 24.

Minijatura na fol. 8v (slika 9) s uokvirenom kompozicijom *Obraćenja sv. Pavla* nalazi se na stranici bez teksta. Okvir tvore četiri vinjete po sredini svakog ruba. U gornjem desnom i lijevom kutu prikazani su aktovi što je izravan citat Michelangelovih *ignuda* iz Sikstinske kapele. Na donjem rubu u središtu je vinjeta unutar okruglog okvira s prikazom *Kamenovanja sv. Stjepana* kojeg je Klović preuzeo iz predloška za kompoziciju Giulia Romana u crkvi S. Stefano u Genovi (slika 10).⁴¹ Za razliku od Romanove slike na kojoj dominiraju tamni tonovi smeđe te zagasite crvene i oštri kontrasti svjetla i sjene, Klović ovdje primjenjuje paletu svijetlih tonova plave i zelene te dominirajuće bijele što je karakteristično za gotovo sve njegove minijature, pa te tonove možemo vidjeti i na figurama okvira i na središnjoj minijaturi. Kamenovanje sv. Stjepana je, prema predaji, događaj u kojem je Pavao sudjelovao prije svog obraćenja, dok je bio rimski vojnik. Jedan od važnijih motiva u reakcijama Rimske crkve na Lutherove reforme, bilo je propovijedanje sv. Pavla, pa Klović u medaljonu na lijevoj strani okvira, prikazuje njegovu propovijed Atenjanima.⁴² Za *Obraćenje sv. Pavla* preuzeo je kompoziciju s Rafaelovih predložaka za tapiserije, danas u Vatikanskoj pinakoteci (slika 11),⁴³ međutim kod Klovića do snažnijeg izražaja dolaze manirističke tendencije koje proizlaze iz njegovog proučavanja rimskih manirista. Njegov učitelj Giulio Romano bio je Rafaelov učenik koji je nakon njegove smrti preuzeo radionicu te nastavio neke nedovršene Rafaelove radove poput fresaka u *Konstantinovoј stanzi* koje je konceptualno osmislio Rafael, no radionica ih je izvela pod Romanovim vodstvom. U tim freskama Giulio Romano je formalno napustio Rafaelov klasicizam transformirajući ga antiklasičnim elementima u kompoziciji i obradi pojedinačnih tijela, formirajući tako vlastitu inačicu manirističkog stila.⁴⁴ Možda se upravo u Klovićevom nauku kod Giulia Romana može pronaći korijen njegove potrebe da klasičnu kompoziciju podvrgne manirističkoj obradi. Klović je Rafaelovu kompoziciju zgusnuo, likovi su približeni te dolazi do pomaka očišta ali i deformacije likova, posebno vidljivoj na ležećem liku sv. Pavla čija je desna ruka izgleda kao da je iščašena te je prevelika u odnosu na ostatak lika kao i dlan lijeve ruke s dugačkim prstima koji su izvan klasično uobičajenih proporcija. Iako su mnogi Klovića kasnije prozivali kao banalnog kopista, na ovom primjeru koji je pun citata do izražaja dolazi njegov inventivan maniristički stil u kojem on već zadane kompozicije na neki način izvrtne i prilagođava vlastitom stilu bilo promjenom kolorita ili intervencijom u prikazu likova.

⁴¹MARIA CIONINI-VISANI 1997, 11.

⁴²IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 24.

⁴³MARIA CIONINI-VISANI 1997, 11.

⁴⁴SIDNEY JOSEPH FREEDBERG 1993., 205.

Iduća stranica, fol. 9r (slika 12) u središtu sadrži tekst uokviren bogatim iluminacijama. Odabir motiva naglašava naručiteljevu osobnost jer je na gornjem dijelu okvira u ovalu prikazan Marino Grimani za pisačim stolom dok okružen savjetnicima ispisuje poslanice.⁴⁵ U središtu gornjeg ruba je oval obrubljen motivom dviju golubica koje nose traku s natpisom "simplices", što je očigledna aluzija na prvi dio Grimanijeva gesla "Jednostavan kao golubica, razborit kao zmaj".⁴⁶ Drugi dio gesla je na dnu stranice gdje su dva zmaja na kojima je ispisana riječ *prudentes*, a uokviruju medaljon u kojem *putti* pridržavaju grb Marina Grimanija.⁴⁷

6. Kardinal Alessandro Farnese

Kardinal Alessandro Farnese bio je jedan od značajnijih rimskih naručitelja svojega doba, te je boravak u njegovom domu za našeg majstora značio veliki uzlet u karijeri pa tako i slavu koju je stekao i zbog koje Vasari u uvodnoj rečenici poglavlja o Juliju Kloviću navodi: „Nikada nije postojao i možda još mnogo stoljeća neće postojati ni izvanredniji ni izvrsniji minijaturist ili rekli bismo slikar malih stvari, nego što je bio don Julije Klović, jer on je daleko nadmašio sve one koji su se ikad ogledali u toj vrsti slikarstva“.⁴⁸ Obitelj Farnese potječe iz pokrajine Lacij, a u Rim su došli bračnim povezivanjem Piera Luigia Farnesea s jednom od najstarijih rimskih obitelji, Ceatanijevima.⁴⁹ U tom je braku rođen Alessandro Farnese stariji, budući papa Pavao III., jedan od najmoćnijih papa 16. stoljeća koji je bio djed Alessandra Farnesea mlađeg, rođenog 1520.⁵⁰ Alessandro Farnese Stariji postao je papom 1534. godine uzevši ime Pavao III. (1534.-1549.).⁵¹ te je svom unuku Alessandru iste godine dodijelio titulu kardinala.⁵² Pavao III. također je bio značajan mecena, te je Alessandro Farnese mlađi često preuzimao ulogu posrednika između pape i umjetnika te je tako stjecao iskustvo i likovno obrazovanje.⁵³ Pavao III. je osim arhitektonskih i narudžbi velikih slika naručivao i djela primijenjene umjetnosti, a s obzirom da su ona često naglašenijeg osobnog

⁴⁵ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 28.

⁴⁶ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 28.

⁴⁷ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 28.

⁴⁸ IVAN BARBARIĆ, 1983., 101-106.

⁴⁹ CLARE ROBERTSON 1992., 7-8.

⁵⁰ CLARE ROBERTSON 1992., 8.

⁵¹ CLARE ROBERTSON 1992., 9.

⁵² CLARE ROBERTSON 1992., 2.

⁵³ CLARE ROBERTSON 1992., 19.

karaktera, nije neobično da će se kardinal Alessandro kao pokrovitelj okrenuti takvoj vrsti narudžbi.⁵⁴

Kardinal Alessandro Farnese je narudžbe slika često prepuštao svojim savjetnicima, zbog čega njegova kolekcija stilski varira. Međutim, za Alessandra je vrlo važno bilo da slikar bude već etabliran ili da ima snažne preporuke njegovih savjetnika. Vjerojatno posredstvom Giovannia Gaddija, Julije Klović je najkasnije 1539. godine ušao u službu Alessandra Farnesea.⁵⁵ Do tad je već bio do neke mjere etabliran u Rimu, te se iz Grimanijeve kuće u preselio u Palazzo della Cancelleria gdje je dobivao mjesečnu plaću od 10 škuda, zajedno s dvije sluge i konjem. Julije Klović bio je jako vezan uz svog rimskog mecenu o čemu svjedoči njegovo odbijanje poziva Cosima I. de'Medici i španjolskog kralja Filipa II. da preseli u njihovu službu. Unatoč odbijanju trajne službe, za Cosima I. de'Medici oslikao je nekoliko minijatura poput *Raspeća s Marijom Magdalenom*, koja se danas nalazi u firentinskoj Galeriji Uffizi, a nastala je prema Michelangelovom predlošku.⁵⁶ Međutim, Klovićevo pismo upućeno Alessandru Farneseu datirano 25. travnja 1543. otkriva da njegova mjesečna plaća nije bila dostatna, te ga vrlo ponizno moli za povećanje prihoda kako bi mogao kupiti zimsku odjeću.⁵⁷ Nakon smrti Pavla III., 1551. je obitelj Farnese bila prisiljena otići iz Rima a kardinal Alessandro se onamo neće vratiti do 1555.⁵⁸ Zajedno s njim otišao je i Klović, najprije u Firencu kod Medicejaca, a potom u niz gradova Apeninskog poluotoka.

Obitelj Farnese je bila je povezana s brojnim aristokratskim obiteljima širom Europe. S namjerom održavanja dobrih veza uobičajila se praksa da si međusobno šalju darove, pa je Klović često za mecenu izrađivao minijature, posebice male portrete, koji su slani na europske dvorove. Na primjer iz pisma Giuliana Ardinghellija kardinalu Alessandru Farneseu iz 1556. godine saznajemo da je španjolski kralj Filip II. primio Klovićevu minijaturu „...ozarena lica, pokazavši da mu je iznimno drag, te u mojoj nazočnosti pozove mnoge gospode iz kraljeva vijeća, gdje nastade veliki žamor te mu iskazivahu silne hvale.“⁵⁹ F. Chace piše da su te Klovićeve minijature ostavile utjecaja na redovnike koji su djelovali u skriptoriju Filipa II.⁶⁰ Tijekom boravka kod obitelji Medici, Klović je izradio jednu minijaturu s prikazom Tri kralja

⁵⁴ CLARE ROBERTSON 1992., 24.

⁵⁵ CLARE ROBERTSON, 1992., 238.

⁵⁶ MILAN PELC 2012, 32.

⁵⁷ MILAN PELC 1998., 75.

⁵⁸ CLARE ROBERTSON 1992., 12.

⁵⁹ MILAN PELC 1998., 82.

⁶⁰ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1995., 94.

koja je poslana engleskom kralju.⁶¹ Osim toga bio je savjetnik Alessandra Farnesea te iz jednog pisma iz 1573. saznajemo da je bio posrednik između umjetnika od kojih je Alessandro Farnese naručio ili htio naručiti slike.⁶² Također, kao savjetnik predstavio je Alessandru Farneseu druge slikare primjerice El Greca i Bartholomaeusa Sprangera koji su za svoje službe bili zato pod nadzorom Klovića.⁶³

Kao i drugi veliki mecene *Cinquecenta* i Alessandro Farnese je posjedovao bogatu kolekciju antičkih medalja, novčića, gema. Kolekcija se zajedno s predmetima primijenjene umjetnosti uključujući i dva Klovićeva kodeksa *Časoslov Farnese* (The Pierpont Morgan Library, New York) i *Lekcionar Townley* (Public Library, New York) čuvala u *studiolu* u novosagrađenoj palači Farnese.⁶⁴

6.1. *Časoslov Farnese* (The Pierpont Morgan Library, New York)

Vasari je u poglavlju svojih *Vita* posvećenom Juliju Kloviću ponajviše hvalio *Časoslov Farnese*. Osim toga, od njega saznajemo da je našem majstoru za izradu ovog časoslova trebalo punih devet godina, od 1537. do 1546. Danas se *Časoslov Farnese* nalazi u The Pierpont Morgan Library u New Yorku te se sastoji od 148 listova, od čega je 28 stranica u potpunosti iluminirano scenama iz Starog i Novog zavjeta te dvije iluminacije koje su preko dvije stranice, a na njima su prikazane dvije Tijelovske procesije i Proslava na Testacciu.⁶⁵ Po strukturi ovaj kodeks odstupa od uobičajene strukture časoslova te mu nedostaju tri dijela: „*sequentie* iz Evanđelja, *suffrages* - molitveni vapaji i kalendar.“⁶⁶ Iluminacije u časoslovu prate tekst, ali po principu prefiguracija kojim se suprotstavljaju scene iz Starog i Novog zavjeta kao i pojedini prizori iz antičke mitologije s figurativnim motivima iz bogatih bordura časoslov donosi bogati, ali komplicirani splet motiva kojima se veliča naručitelj. Osim što su iluminacije ikonografski vezane uz naručitelja, stilski one predstavljaju vrhunac Klovićeva stvaranja

Osim Michelangelovog utjecaja koji je vidljiv i u ranijim djelima, ovaj kodeks je možda i najznačajniji u Klovićevom opusu jer je u potpunosti ostvaren njegov osobni izričaj i zreli stil. Došlo je do sinteze različitih utjecaja pod kojima je Klović tijekom svog života bio podložan. Uz neke od ključnih utjecaja poput venecijanskih, Michelangela, Rafaela, Giulija

⁶¹ MILAN PELC 1998., 66.

⁶² MILAN PELC 1998., 107.

⁶³ IVAN GOLUB 2001., 43.

⁶⁴ CLARE ROBERTSON 1992., 50.

⁶⁵ KATALOG 2012., 100. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 3)

⁶⁶ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 43.

Romana i Dürera, treba ukazati na jednu osobnu specifičnost. Klović zapravo u malim razmjerima (časoslov je dimenzija 175 x 108 mm)⁶⁷ uspijeva prikazati složene kompozicije dajući pri tome likovima dojam monumentalnosti. Unutar malenog okvira on uspijeva izvesti vrtoglave kompozicije s isprepletenim likovima (npr. fol. 103r *Brončana zmija* (slika 13)). U duhu manirizma njegove figure su često blago deformirane ili postavljene u nerealne pozicije. Također već je na primjeru *Propovijedi sv. Pavla* iz kodeksa *Poslanice sv. Pavla* zamijećena karakteristična skala svijetlih tonova plave i zelene koje sada u *Časoslovu Farnese* također dominiraju uz svijetlo ljubičastu i ružičastu boju, no u ovom rukopisu Klović počinje sve više na likovima naglašavati kontrastna svijetla polja. Npr. fol. 59v (slika 14) na prikazu *Stvaranja Bog Otac* je odjeven u ljubičastu haljinu s ružičastim plaštem koji se omotava oko nogu i lebdi, a na cijeloj desnoj strani lika (torzo, desna noga) boja tkanine je potpuno izbledjela. Konačno, treba upozoriti i na karakterističan pristup oblikovanju krajolika (slika 15) koji je gotovo uvijek nekakva pomalo brdovita livada s pokojim stablom iza koje se otvara pogled na neki grad prepun raznolike arhitekture uvijek oblikovan s plavom bojom što je pak Klović vjerojatno preuzeo od Dossija.⁶⁸

Konačno, u kontekstu ikonografije koja veliča naručitelja treba istaknuti nekoliko primjera. Uobičajena praksa u 16. st. je bila da se moćni mecene poistovjećuju s velikim povijesnim vladarima. Tako ovdje na fol. 32v (slika 16) na sredini lijeve stranice prikazan je u profilu Aleksandar Veliki, dok na fol. 33r (slika 16) na istoj poziciji, okrenut prema Aleksandru Velikom je portret Alessandra Farnesea. Na dnu fol. 32v naslikan je Saturn jer su: „zimske saturnalijske padale u vrijeme Jarca... U tom znaku rođena su dvojica velikih antičkih vođa: Aleksandar Makedonski i August, koje je... kardinal osobito poštovao.“⁶⁹ Nadalje lik Aleksandra Velikog prati alegorija rata, a Alessandra Farnesea alegorija Crkve u obliku žene koja nosi križ.⁷⁰ Osim portreta Alessandra Farnesea Klović je portretirao i druge članove obitelji pa tako na fol. 34v (slika 17) je portret Pavla III. i unuka Vittorija, a na fol. 49r (slika 18) Alessandrov brat, Ottavio II. Farnese. Konačno, u rukopisu Djevice kao zaštitnica obitelji Farnese, ima istaknuto mjesto na fol. 4v (slika 19) s prikazom *Navještenja* te na fol. 46v gdje je prikazan Kardinal u profilu okrenut prema Djevici prikazanoj na sljedećoj stranici.⁷¹

⁶⁷ KATALOG 2012., 100. (Valerija Macan Lukavečki, kat. jed. 3)

⁶⁸ MARIA CIONINI-VISANI 1997., 21.

⁶⁹ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 61.

⁷⁰ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999., 62.

⁷¹ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ 1995., 99.

7. Zaključak

Život Julija Klovića i njegovo umjetničko stvaralaštvo isprepletalo se sa životima njegovih mecena. Njegovi prvi pokrovitelji Domenico i Marino Grimani obilježili su prvu polovinu njegova života. U njihovu je službu došao kao mladić od osamnaest godina s malo nauka te su Grimanijevi zaslužni za Klovićevu prvu naobrazbu, a njihova humanistička kultura i bogata antička kolekcija imale su veliki utjecaj na našeg majstora. Marino Grimani spasio ga je od nebrige u samostanu te mu je omogućio da postane svjetovni svećenik. Tako je Klović dobio stanovitu slobodu, putovao je sa svojim mecenom koji je zbog svog visokog položaja u papinskoj administraciji boravio u različitim gradovima Apeninskog poluotoka zbog čega je i došao u doticaj s djelima velikih umjetnika, prvenstveno s rimskim radovima Michelangela, Rafaela, Giulia Romana i drugih. Klović je živio i stvarao za Marina Grimanija, oslikao je za njega čak tri kodeksa *Evandelistar Grimani*, *Časoslov Stuart de Rothesay* i *Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice sv. Pavla apostola*. Zbog toga ga je taj venecijanski pokrovitelj iznimno cijenio, a iz izvora možemo zaključiti i da se dobro brinuo o njemu davši mu osim uobičajenih prihoda i dodatne prihode od crkve sv. Bartola u Perugi. Pod patronatstvom Marina Grimanija Julije Klović se stilski oformio te etablirao kao umjetnik minijature. To ga je dovelo u službu jednog od značajnih rimskih mecena 16. st., Alessandra Farnesea. Kardinal je bio unuk pape Pavla III., potomak bogate obitelji, što je omogućilo Alessandru Farneseu da postane pokrovitelj brojnim umjetnicima pa tako i našem Kloviću. Klović je bio jedan od prvih dvorskih umjetnika kardinala Farnesea, izradio je za njega svoj najpoznatiji kodeks *Časoslov Farnese* te *Lekcionar Townley*. Putem njegovih veza dvorovima širom Europe odaslana su i neka Klovićeva djela zbog kojih će ostaviti utjecaj na naredne generacije minijaturista. Osim oslikavanja minijatura, Klović je radio i druge poslove za kardinala, pa tako iz pisama saznajemo da je bio savjetnik i posrednik u naručivanju slika drugih umjetnika, od kojih je neke predstavljao kardinalu Farneseu, a za jednu zabavu je dizajnirao i kostime. Ipak, Klović je prvenstveno bio i ostao umjetnik u malom, minijaturist koji je u svojim djelima uspio izvesti ono što su drugi umjetnici, poput Michelangela, izveli na velikim formatima. Njegov život i put ovisio je o ovoj dvojici mecena, oni nisu bili samo naručitelji njegovih djela, zbog njih on je razvio svoj stil i tako postao najveći minijaturist renesanse.

8. Literatura

I. BARBARIĆ 1983. – Ivan Barbarić, Život i stvaralački opus Jurja Julija Klovića, *Peristil*, 26 (1983.), str. 101-106

M. CIONINI-VISANI 1997. – Maria Cionini-Visani, *Julije Klović*, Rijeka, 1997.

S. J. FREEDBERG 1993. – Sidney Joseph Freedberg, *Painting in Italy 1500-1600*, Yale University Press, New Haven, London, 1993.

I. GOLUB 2001. – Ivan Golub, Novi doprinosi za Klovića, u: *Klovićev zbornik*, (ur.) Milan Pelc, Zagreb, 2001., 33-51

KATALOG 2012. - *Julije Klović najveći minijaturist renesanse*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2012.

M. PELC 1998. – Milan Pelc, *Fontes Clovinae: Julije Klović u dokumentima svoga doba*, Zagreb, 1998.

M. PELC 2012. – Milan Pelc, Svijet Julija Klovića, *Julije Klović najveći minijaturist renesanse*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2012., 23-39

M. PERRY 1978. - Marilyn Perry, Cardinal Domenico Grimani's Legacy of Ancient Art to Venice, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol.41 (1978), 215-244

M. PERRY 1993. – Marilyn Perry, Wealth, Art, and Display: The Grimani Cameos in Renaissance Venice, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 56 (1993), 268-274

I. PRIJATELJ PAVIČIĆ 1995. – Ivana Prijatelj Pavičić, Julije Klović i Alessandro Farnese, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 19 (1995), str. 93-102

I. PRIJATELJ PAVIČIĆ 1999. – Ivana Prijatelj Pavičić, *Julije Klović: ikonografske studije*, Zagreb, 1999.

C. ROBERTSON 1992. – Clare Robertson, *Il Gran Cardinale: Alessandro Farnese, Patron of the Arts*, Yale University Press, New Haven i London, 1992.

Web izvori:

<https://art.richmond.edu/faculty/ecalvill/> 5.5.2018.

[http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/domenico-grimani_(Dizionario-Biografico)) 7.6.2018.

[http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-grimani_res-540ebc10-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/marino-grimani_res-540ebc10-87ee-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)) 9.6.2018

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1285> 7.6.2018

9. Likovni prilozi

Slika 1 Obiteljsko stablo Grimani (izvor: MARILYN PERRY 1978., 217.)

Slika 2 Antička kameja, Filoktet (izvor: MARILYN PERRY, 1993.,pl.47)

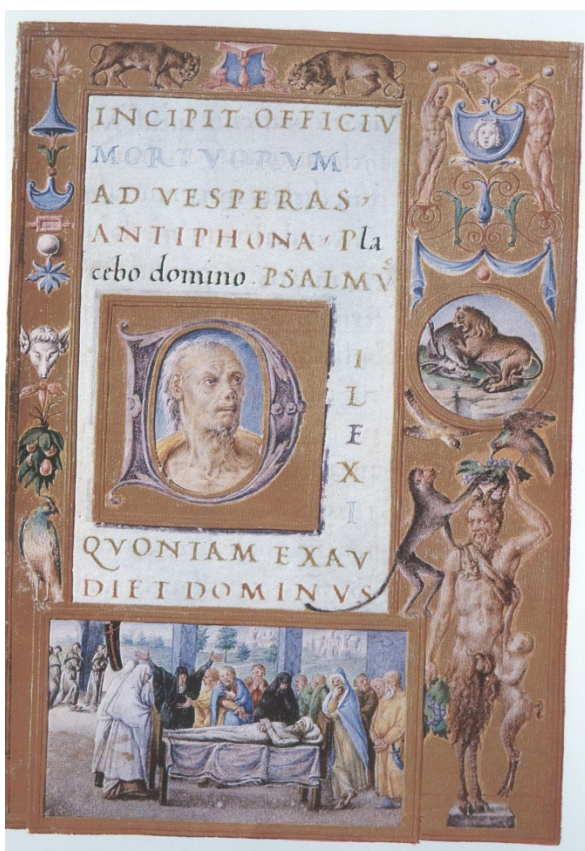
Slika 3 Evangelistar Grimani fol. 9r *Obrezanje* (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 26.)

Slika 4 Evangelistar Grimani fol. 10v *Poklonstvo kraljeva* (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 25.)

Slika 5 Časoslov Stuart de Rothesay, fol.166r (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 33.)

Slika 6 Časoslov Stuart de Rothesay, fol.120r (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 32.)

Slika 7 Časoslov Stuart de Rothesay, fol. 13v Navještenje i fol. 14r Bogorodica s Djetetom (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 30.)

Slika 8 Rafael i Giovanni da Udine, Loggietta kardinala Bibiene, Vatikanska palača (izvor: https://www.wga.hu/html_m/r/raphael/5roma/4/6logget1.html)

Slika 9 Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice Sv. Pavla apostola, fol. 8v *Obraćenje sv. Pavla* (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 37.)

Slika 10 Giulio Romano, *Kamenovanje sv. Stjepana*, (izvor: <https://genovacittasegreta.files.wordpress.com/2015/11/giulio-romano.jpg>)

Slika 11 Tapiserija *Preobraćenje sv. Pavla* po Rafaelovu predlošku, Vatikanski muzej (izvor: <https://www.italian-renaissance-art.com/Conversion-of-Saul.html>)

Slika 12 Komentar kardinala Marina Grimanija uz poslanice Sv. Pavla apostola, fol. 9r (izvor: MARIA CIONINI VISANI, 1977., 35.)

Slika 13 Časoslov Farnese, fol 103r Brončana zmija (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/56/77250>)

© Morgan Library, New York

Slika 14 Časoslov Farnese, fol. 59v Stvaranje (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/41/77250>)

Slika 15 Časoslov Farnese, detalj fol.42v Bijeg u Egipat (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/31/77250>)

Slika 16 Časosolv Farnese, fol. 32v i 33r (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/22/77250>)

Slika 17 Časoslov Farnese, fol. 34v (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/23/77250>)

Slika 18 Časoslov Farnese, fol. 49r (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/36/77250>)

Slika 19 Časoslov Farnese, fol 4v Navještenje (izvor: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/2/77250>)

Giulio Clovio: patronage context

The research of circumstances and reasons of orders have been for a long time a part of scientific interest of art history. Especially for the period of 15th and 16th century when demands of patron dictated the the look of art pieces and also atrists who got conected with significant patrons assured their fame and further work. Giulio Clovio was a Renaissance miniaturist who was borne in Grižane 1498. and died in Romen 1578. When he was eighteen years old he went to Venice where his patrons became Domenico and Marino Grimani. He stayed at their household until 1523. and returned in 1534. when Marino Grimani became his patron again. For him Clovio made three codices: *The Grimani Evangelistary*, *Stuart de Rothesay Book of Hours* and *Commentary of Marino Grimani to the Epistles of St Paul the Apostle*. After Marino Grimani Clovio's patron became one of the biggest patrons of the Renaissance art, Alessandro Farnese, he stayed in his household until his death. By virtue of Alessandro Farnese Clovio's miniatures were sent on courtyards of Kingdom of Spain, Holy Roman Empire and Kingdom od England and because of that his style effected other miniaturists and also he was very respected as an artist. Marino Grimani and Alessandro Farnese were the two most important patrons of Clovio's work, and they effected his work. On the one hand thanks to them Clovio had traveled a lot and in that way he met other artists who had a significant effect on his style. On the other hand patrons also had an effect on the works, firstly we can see that in iconography of scenes that Clovio painted.

Key words: miniatures of Giulio Clovio, patronage, Marino Grimani, Alessandro Farnese, High Renaissance, Mannerism, grotesque